

PRVI DIO
BORBENI PUT BRIGADE

RAZVOJ NARODNOOSLOBODILAČKE BORBE U DALMACIJI DO FORMIRANJA BRIGADE

Prije drugog svjetskog rata u Dalmaciji je postojala relativno brojna radnička klasa s razvijenom borbenom i revolucionarnom tradicijom. Utjecaj Komunističke partije na narodne mase bio je dosta jak, naročito od 1939. kada je partijska organizacija u Dalmaciji idejno i organizacijski konsolidirana, kada su likvidirane frakcijske borbe i učvršćeno jedinstvo partijskih redova. U tom pogledu jedan od najznačajnijih događaja bila je Pokrajinska partijska konferencija, održana nedaleko od Splita, 2. augusta 1940, u prisustvu generalnog sekretara KPJ Josipa Broza Tita. Jednoglasno je odobrena politika i mjere koje su u Dalmaciji poduzimali CK KPJ i CK KPH za ozdravljenje i izgradnju partijske organizacije. Poslije toga dolazi do još osjetnijeg napretka u organizacijskom razvoju i političkom djelovanju partijske i skojevske organizacije u Dalmaciji. Razvija se veoma širok štrajkački pokret i antifašističko raspoloženje naroda. Na partijskom savjetovanju, održanom u januaru i martu 1941. konstatirano je daje ugled Partije u masama veći no ikada, da je u stalnom usponu, i da je, zahvaljujući neposrednoj pomoći CK KPJ i CK KPH, i osobno druga Tita, partijska organizacija u Dalmaciji pripremljena za događaje koji će uslijediti.

U to vrijeme u Dalmaciji djeluje čitav niz skojevskih organizacija s kojima rukovodi Oblasni komitet SKOJ-a, izabran na Oblasnoj konferenciji SKOJ-a, održanoj u Splitu 29. i 30. marta 1941.

»Ženska radna komisija« pri Pokrajinskom komitetu uspjela je organizirati veliki broj žena.

Čim se čulo za demonstracije u Beogradu i za promjenu vlade Cvetković-Maček, po odluci Pokrajinskog komiteta 28. marta organizirane su demonstracije u Splitu, Solinu i još nekim mjestima. Na osnovi stavova CK KPJ i CK KPH date su upute članovima Partije i SKOJ-a da ako dođe do napada na Jugoslaviju, da se komunisti i njihovi simpatizeri dobrovoljno jave u vojne jedinice za obranu zemlje od fašističkog agresora. Međutim, pod teretom udara koji je počeo 6. aprila 1941, a oslabljena petokolonašima iznutra, te zbog izdaje vojnih vrhova, bijega kralja i vlade iz zemlje, Jugoslavija je kapitulirala u nekoliko dana. Istoga dana kada su fašističke sile napale na Jugoslaviju i Split bombardiran, delegacija komunista na čelu sa

sekretarom Pokrajinskog komiteta Vickom Krstulovićem, tražila je od vojne komande u Splitu da narodu dodijeli oružje, kako bi se suprotstavio agresoru, ali o tome oni nisu dozvoljavali ni govoriti. Ono što su protunarodni režimi godinama spremali nije se moglo spriječiti u danima napada fašističkih sila na staru Jugoslaviju. Kraljevska jugoslavenska vojska nije pružila otpor, i ubrzo se raspala. U Dalmaciji je Mačekova »Seljačka zaštita«, pod vodstvom frankovaca-ustaša, razoružavala vojnike koji su se vraćali kućama.

U općoj zabuni i kaosu, jedino je Komunistička partija dosljedno i odlučno zauzela stanovište da će produžiti s otporom agresoru bez obzira na to što će se dogoditi s vojskom i državom. To stajalište CK KPJ zauzeo je na sjednici u Zagrebu 10. aprila 1941. godine. Partija nijednog časa nije uzmakla niti su je događaji zbudili, ostala je s narodom u najtežim historijskim trenucima. Tumačila je narodu da borba nije završena kapitulacijom Kraljevine Jugoslavije, naprotiv tek treba otpočeti.

U kratkotrajnom aprilskom ratu 1941. Dalmaciju su okupirale trupe fašističke Italije. Prema odredbama Rimskog ugovora od 18. maja 1941, sklopljenog između Mussolinija i Pavelića, područje Splita, Šibenika, Ravnih kotara i Bukovice, kao i svi dalmatinski otoci, osim Brača i Hvara, pripojeni su Italiji i stavljeni pod Upravu Dalmacije (Governo della Dalmazia) sa sjedištem u Zadru i podijelili ga na dvije prefekture: splitsku i zadarsku. Ostalo područje Dalmacije pripalo je kvislinškoj NDH. U Dalmaciji su se nalazili talijanski VI i OK armijski korpus. Obrazovana je talijanska Vojnomorska komanda (Comando militare marittimo della Dalmazia) sa sjedištem u Splitu. Držanjem jakih vojnih i političkih snaga, političkim i ekonomskim mjerama, okupator je nastojao da održi takvo stanje u Dalmaciji da bi osigurao talijanizaciju anektiranog područja.

Kapitulacijom Jugoslavije i njene vojske raspale su se ili priklonile okupatoru i one stranke što su činile konstelaciju starog režima. Dio rukovodstva građanskih stranaka, naročito iz Hrvatske seljačke stranke, poslije aprilske katastrofe i uspostavljanja okupatorske i ustaške vlasti u Dalmaciji prišli su Talijanima i ustašama, a jedan dio zaklanjao se iza parole da nije vrijeme za otpor okupatoru, da treba pričekati. I dio vrhova katoličkog klera stavio se također u službu okupatora i ustaša. Ustanove i institucije starog protunarodnog državnog aparata (općinske uprave, sreska načelstva, policija, žandarmerija, banska ispostava i ostali) radile su u službi Talijana i ustaša.

U tim teškim, surovim i složenim uvjetima u kojim se našla Dalmacija, Komunistička partija je razvila široku političku aktivnost, za jedinstvo naroda Dalmacije, raskrinkavajući talijanskog agresora, ustaše i njihove suradnike. Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju obraća se narodu Dalmacije ovim riječima: »Vjekovni neprijatelj našeg naroda provalio je u našu zemlju i zaveo u sunčanoj Dalmaciji najcrnju reakciju. Hrvatskom narodu, kao nikada do sada, prijeti opasnost nacionalnog i socijalnog porobljavanja. Suprostavljajte se plaćenim bandama Pavelića. Povežite vašu borbu s borbom svih naroda Jugoslavije..

Potkraj aprila 1941. CK KPH uputio je u Dalmaciju svoga člana Marka Oreškovića da pomogne Pokrajinskom komitetu u organizaciji ustanka. Partijska organizacija u Dalmaciji tada je imala oko 1500 članova Partije i

1) Drago Gizdić, »Dalmacija 1941.«, Zagreb 1957, str. 115 i 128.

5.000 članova SKOJ-a.²⁾ Na savjetovanju održanom 25. aprila u Splitu, kojemu je prisustvovalo 15 delegata iz Dalmacije, Orešković je u ime Centralnog komiteta postavio zadatak: pripremiti organizacije i mase za oružanu borbu kojoj se neminovno ide u susret. Zato odmah prići formiranju vojnih komisija pri svim komitetima i početi s osnivanjem udarnih grupa. Za rukovođenje oružanim pripremama u Dalmaciji formirana je pri Pokrajinskom komitetu Vojna komisija na čelu, s Ivanom Lučićem Lavčevićem. U gradovima, industrijskim centrima i većim naseljenim mjestima počele su se formirati borbene grupe, pretežno od komunista i skojevaca. U nekim dijelovima Dalmacije (Makarsko primorje i otoci) počinju se osnivati tzv. partizanski logori (baze) gdje su se sklanjali komunisti i oni koji se nisu odazvali pozivu u domobranstvo NDH. Od pripadnika borbenih grupa i partizanskih logora (baza) kasnije su nastali partizanski odredi. S njima je partijska organizacija organizirala političku, vojnu i sanitetsku obuku, značajno za prve oružane akcije. Komunisti Dalmacije prikupili su u aprilskom ratu i poslije njega preko 2.100 pušaka, 150 mitraljeza i 2.137 bombi i drugu ratnu opremu.³⁾ Osim toga, izvjesne količine oružja i municije sklonio je i narod. Bilo je to izvanredno značajno za početak prvih oružanih borbi.

Na osnovi odluka Majskog savjetovanja KPJ i uputa CK KPJ i CK KPH, kada je 22. juna 1941. nacistička Njemačka napala na Sovjetski Savez, u Splitu se sastao Pokrajinski komitet. Pred partijsko članstvo postavljeni su zadaci: što prije razviti oružanu borbu, odmah otpočeti sa diverzantskim akcijama na svim komunikacijama kojima se služi okupator, vršiti sabotaže po tvornicama i svim drugim mjestima, koja koristi okupator i ustaše.⁴⁾ Prve diverzantske i sabotažne akcije imale su snažno političko djelovanje i budile su duh naroda za otporom. Krajem juna pokrenut je list »Naš izvještaj«, glasilo narodnooslobodilačkog pokreta Dalmacije, koji je u početku izlazio svakodnevno, a poslije periodično.

U Zagrebu je 8. jula 1941. održana sjednica CK KPH na kojoj je raspravljano o realizaciji direktive CK KPJ od 4. jula da se od diverzantskih akcija i sabotaža prijede na oružani ustanak. Sjednici je prisustvovao i sekretar Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju Vicko Krstulović. Nakon toga, 11. jula 1941. održan je u Splitu prošireni sastanak Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju. Tražila su se najpogodnija organizacijska i politička rješenja za pokretanje oružane borbe, prema kojoj je Pokrajinski komitet do tada stalno usmjeravao partijska rukovodstva i članstvo. Na teren su upućeni partijski rukovodioci sa zadatkom sprovođenja u djelo odluka Pokrajinskog komiteta.

U početku su Talijani vješto taktizirali. Međutim, kada su vidjeli da u tome ne uspijevaju i da su počele akcije udarnih grupa (početkom jula 1941. u Dalmaciji je bilo oko 100.000 okupatorskih i kvislinskih vojnika)⁵⁾

2) Miroslav Ćurin, »Uloga Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju u organizaciji narodnooslobodilačke borbe u Splitu 1941«, »Split u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941-1945«, Split 1981, str. 133.

3) Vicko Krstulović, »Ustanička godina u Dalmaciji«, »Zbornik svedočenja učesnika NOB 1941-12«, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1975, knj. 8, str. 10.

4) »Kronologija Splita 1941-1945«, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split 1979, str. 13. Vicko Krstulović, n. č, str. 16. Rade Guberina, »Organizacijski razvoj NOV i POJ u sjevernoj Dalmaciji 1941-1944«, Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split 1978, tom IV, str. 374.

5) Vicko Krstulović, n. č, str. 15 i 49. i Miroslav Ćurin, n. č, str. 143, 145.

odgovorili su hapšenjima i progonima komunista i drugih antifašista u Splitu, Kaštelima, Šibeniku, Trogiru i drugim mjestima. Ustaše su se odmah počele najsuruvije obračunavati sa srpskim stanovništvom Kninske krajine, hapsili su i ubijali pojedine komuniste i antifašiste i u drugim krajevima neanektiranog dijela Dalmacije i prije početka prvih oružanih akcija. Sve ovo još je više pojačavalo otpor i riješenost naroda da nastavi započetim akcijama.

U Split su iz Zagreba, 6. augusta, doputovali Pavle Pap-Šilja, član CK KPJ i Mirko Kovačević-Lala, instruktor CK KPH. Oni su Pokrajinski komitet upoznali sa stavom CK KPH o hitnom dizanju ustanka, koji je već zahvatio Liku, Kordun, Baniju, Gorski kotar, Bosansku krajinu i još neke dijelove Hrvatske i Jugoslavije, i o primjedbama na rad Pokrajinskog komiteta. Primjedbe su se odnosile na spori tempo priprema oružane borbe u Dalmaciji. Inzistirali su na odluci, koju je prihvatio Pokrajinski komitet, da se u najkraćem roku formiraju i na teren upute prvi dalmatinski partizanski odredi. Odlučeno je da se formira sedam partizanskih odreda, koji su se trebali prebaciti na tromeđu Like, Bosne i Dalmacije i s tamošnjim ustaničkim snagama pristupiti izvođenju obimnijih akcija, da šire bratstvo i jedinstvo Hrvata i Srba i da se bore za jači utjecaj Partije na ustanike.⁶⁾

Uz otpor u gradovima i diverzije na terenu, od 8. do 14. augusta, formirani su ili su bili u formiranju Šibenski, Vodičko-zatonski (ili Prvički), Primoštensko-krapanjski (osnovan 4. augusta) ili Primoštensko-rogoznički, Splitski, Solinski i Trogirsko-kaštelanski (Kaštelansko-trogirski) partizanski odred, uglavnom od članova Partije i SKOJ-a i simpatizera - radnika i ribara. U međuvremenu je kod Sinja osnovan Sinjski partizanski odred. Međutim, kako su ovi odredi bili na brzinu formirani, nedovoljno pripremljeni za pokret i vođeni dijelom preko područja gdje stanovništvo još nije bilo spremno da ih podrži, a i bez borbenog iskustva, oni su u prvom sukobu s neprijateljem skoro svi bili razbijeni ili su prestali postojati, a neki se nisu bili potpuno ni oformili. Najviše je uspjeha imao Šibenski odred, koji se djelomično probio do Drvara i onda rasformiran.⁷⁾ Ovim je bio nanesen težak udarac partizanskom pokretu u ovom dijelu Dalmacije.

Pod utjecajem ustanka u Lici i Bosanskoj krajini i zločina ustaša, ustanak je zahvatio i područje Knina, gdje je formirano više gerilskih odreda, ali je ubrzo splasnuo zbog nesnalaženja partijskog rukovodstva i kolaboracije četnika s Talijanima. U sjevernoj Dalmaciji oformljeno je nekoliko partizanskih grupa i manjih odreda a u Makarskom primorju počeli su se osnivati partizanski logori u kojima su bile partizanske grupe.

Stvaranje prvih partizanskih grupa nije bila jedina manifestacija narodnooslobodilačke borbe u ovom dijelu Dalmacije. Partija je ponovo pribjegala diverzijama i sličnim već prokušanim formama borbe. Organiziranje oružane borbe i stvaranje partizanskih odreda i dalje je ostalo kao glavni cilj prema kojim treba težiti. Vršene su pripreme za stvaranje partizanske baze na Dinari, kamo je upućeno nekoliko rukovodilaca sa zadatkom da na njoj vojnički organiziraju i aktiviraju tamošnje ustaničke snage i ispitaju mogućnost za daljnji razvoj narodnooslobodilačkog pokreta. Obnovljena je aktivnost Solinskog i Kaštelanskog odreda u Kaštelima, a na Di-

6) Vicko Krstulović, n. č. str. 16. Miroslav Ćurin, n. č. str. 142.

7) Zbornik dokumenata »Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945«, Split 1981, knj. 1, str. 55, 57, 70, 84, 87-149, 161-176, 184, 188, 189, 257-265, 304, 309, 327, 362. Vicko Krstulović, n. č. str. 26-33.

nari Sinjskog, odnosno Dinarskog (Dinarsko-dalmatinskog) partizanskog odreda, tako daje Dinara postepeno postala oslonac i baza srednjedalmatinskih partizana.

Da bi dobio što bolji uvid u stanje u Dalmaciji i da bi pomagao pokrajinskom rukovodstvu početkom oktobra u Split je stigao sekretar Centralnog komiteta KPH Rade Končar, član Politbiroa CK KPJ. Nakon njegova dolaska u Split, 5. oktobra 1941. održanje sastanak Pokrajinskog komiteta gdje je analiziran dotadašnji rad. Tom prilikom Končar je prenio zaključke sa Savjetovanja u Stolicama. Poduzete su mjere za učvršćenje partijske organizacije i jačanje aktivnosti udarnih grupa po gradovima, što nije bilo u potpunosti u skladu s odlukama u Stolicama. U Splitu su borbene grupe izvele veći broj bombaških akcija. Za nepuna dva mjeseca, tj. od 11. septembra do 9. novembra izvedene su 24 akcije, od kojih se po odluci Pokrajinskog komiteta, odnosno Rade Končara, odustalo, jer se događalo da pored fašista nastrada i koji drugi građanin, i što bombaške akcije po gradovima nisu bile jedina orijentacija CK KPJ i druga Tita u vođenju narodnooslobodilačkog rata.

U naporima da oživi oružanu borbu protiv okupatora i reaktivira potencijalne revolucionarne subjekte, Pokrajinski komitet je 20. oktobra izdao proglas narodu Dalmacije s pozivom na oružanu borbu, pa završava riječima: »Diži se, narode u Dalmaciji! Mi ne smijemo zaostati! Stupajmo složno u Jedinstveni narodnooslobodilački front s ostalim narodima Jugoslavije!«⁸ Narodnooslobodilački pokret dobija nove impulse, mobiliziraju se partijski redovi, obnavljaju diverzantske akcije i otvaraju novi prostori za formiranje partizanskih odreda, za dalje razvijanje narodnooslobodilačke borbe na dalmatinskom tlu.

Odlaskom članova Pokrajinskog komiteta u pojedine dijelove Dalmacije oživljava se rad partijskih i skojevskih organizacija pa se stvaraju povoljni uvjeti za obnavljanje partizanskih odreda i razvijanje narodnooslobodilačkog pokreta. Obnovljen je Šibenski odred, koji se pod rukovodstvom drugova Ante Banine i Stanka Parmaća prebacio u Liku, gdje je u decembru preformiran u Dalmatinsku četvu koja je ušla u sastav Udarnog bataljona »Marko Orešković«.⁹ Dolazak i uspješne borbe Dalmatinske čete u Lici, sastavljene od članova KP, SKOJ-a i simpatizera, hrvatske nacionalnosti, imao je ogroman značaj za razvoj bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda ovih krajeva i šire, što je znatno olakšalo partijskom rukovodstvu Like u razvijanju narodnooslobodilačke borbe. Krajem listopada formiran je Livanjski partizanski odred, koji je djelovao između Livna i Kupresa, jer je partijska organizacija Livna bila vezana za Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju.

Da bi se objedinila dejstva svih partizanskih jedinica u Dalmaciji, na sastanku Pokrajinskog komiteta 12. novembra formiran je Štab Dalmatinsko-dinarskih partizanskih odreda (komandant Vicko Krstulović, politički komesar Vojin Zirojević), poznat i kao Štab partizanskih odreda Dalmacije, koji je počeo funkcionirati početkom 1942. godine.

8) Drago Gizdić, n. d. str. 354. Miro Ćurin »Partizanske grupe i odredi u Dalmaciji 1941«, list »Poruka borca«, Šplit, 4. jula 1981.

9) Obnovljeni Šibenski odred činile su četiri grupe naoružanih boraca sa šibenskog i zadarskog područja koje su se preko Bukovice prebacile u Liku i oformile Dalmatinsku četvu, oko 110 boraca, bataljona »Marko Orešković«. Zbornik dokumenata NOB-a u Dalmaciji, knj. 1, str. 304. Rade Guberina, n. č, str. 377.

Početak decembra formiran je zajednički štab za Solinski i Kaštelanski odred, a ubrzo iza toga na Dinaru odlazi prva grupa Splićana, dok je u Splitskom polju 22. decembra 1941. obnovljen Splitski partizanski odred. U prosincu je na Pelješcu formiran Pelješki odred (koji se naziva i kao četa). U okolini Knina, Vrlike, Makarske, Metkovića, na Biokovu, Hvaru, Braču, Visu i Korčuli, u sjevernoj Dalmaciji i otocima oko Zadra postojale su ili su bile u formiranju partizanske grupe, negdje i čete, iz kojih su se 1942. razvili partizanski bataljoni i odredi. U Dubrovniku i okolini osnovano je nekoliko ilegalnih grupa. U gradu djeluje pet partijskih ćelija (20 članova) s mjesnim partijskim i skojevskim komitetom, formiran je Mjesni odbor narodne pomoći, radi ilegalna partijska tehnika. Krajem prosinca iz Dubrovnika je krenula prva grupa dobrovoljaca u partizane.

U gradovima, naročito u Splitu, nastavljene su i pojačane diverzantske akcije i sabotaze, kao i napadi na manje grupe talijanskih vojnika. Na sve to su talijanski fašisti, uz pomoć domaćih izdajnika, pojačavali teror, vršili stalna hapšenja, suđenja i strijeljanja. U Splitu je u ruke fašista pao sekretar CK KPH Rade Končar, koji je ubijen u Šibeniku, u maju 1942.

Krajem decembra 1941. na Dinari je došlo do podjele Dalmatinsko-dinarskog odreda u tri dijela - tri grupe (čete): Dinarsku, Kamešničku i Svilajsku, što je učinjeno u nastojanju da se oružana borba prenese i na okolne krajeve, da se borbom pokrene narod na ustanak i stvore uvjeti da u što kraćem roku prerastu u nove partizanske odrede.¹⁰⁾

U Dalmaciji je već bio formiran veliki broj ilegalnih akcionih (narodnooslobodilačkih) odbora i odbora Narodne pomoći, naročito u gradovima i većim mjestima, koji su razvili široku aktivnost na mobilizaciji naroda za borbu protiv okupatora. Oni su pružili raznovrsnu materijalnu pomoć partizanskim odredima i grupama. Iako su u Dalmaciji postojale teške ekonomske prilike, ova pomoć bila je vrlo efikasna i u stalnom porastu.

U međuvremenu, u sjeverozapadnom dijelu Dalmacije, četničko rukovodstvo, uz podršku Talijana, formiralo je prve četničke formacije u ovoj oblasti koje su povele borbu protiv narodnooslobodilačkih jedinica. U oktobru 1941. u Split su došli izaslanici Draže Mihailovića (Ilija Trifunović Birčanin i Dobrosav Jevđević), radi toga što je Split »već u sprnju postao glavni centar okupljanja predstavnika Srpske buržoazije,«^{10a)} s instrukcijom za rad. Četničke snage u Dalmaciji djeluju u duhu političkih koncepcija kraljevske izbjegličke vlade odnosno četničkog pokreta Draže Mihailovića. Specifičnost četništva u sjeverozapadnoj Dalmaciji jest u tome što se ono od početka stvara i razvija u neposrednom osloncu na talijanskog okupatora. Čim je u ovom dijelu Dalmacije oživjela borba protiv talijanskih trupa, već krajem 1941. i početkom 1942. četničke formacije djeluju zajedno s Talijanima kao sastavni dio tzv. jugoslovenske vojske u otadžbini, prima-

10) Svilajska grupa (četa) prebacila se na Svilaju i 13. januara 1942. oslobodila Muć, prvo općinsko mjesto u Dalmaciji. Dinarska grupa (četa) 23. decembra 1941. uz pomoć seoske ustaničke čete iz Sajkovića u Livanjskom polju likvidirala je žandarmerijsku stanicu Panj - Bitelić u sinjskom kotaru. Borci Kamešničke grupe (čete) 3. januara 1942. na cesti Sinj - Livno, na položaju zvani Čilaš, napala je talijansku motoriziranu kolonu i tom prilikom smrtno ranila talijanskog potpukovnika D'Aloia Vito, što je snažno odjeknulo širom Dalmacije i Bosne. Sibe Kvesić, »Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi«, Split 1979, str. 195-204.

10a) D. Gizdić, n. d, str. 151. Vojmir Kljaković, »Četništvo u Dalmaciji 1941-13«. »Zbornik« Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split 1975, tom 3, str. 605.

jući u svemu ulogu kolaboracionističkih formacija.¹¹⁾ Takva situacija u sjeverozapadnom dijelu Dalmacije otežavala je daljnji razvoj narodnooslobodilačkog pokreta tokom cijelog rata.

Potkraj 1941. godine političku situaciju u Dalmaciji karakteriziralo je to daje raspoloženje naroda za borbu bilo poraslo i daje bio stalan uspon opće mobilnosti partijskih organizacija i rukovodstava. Uprkos svim teškoćama, uspjelo se održati u mobilnom stanju brojne udarne grupe po gradovima i da se stvori nekoliko krupnih borbenih jedinica - partizanskih odreda i četa. U Dalmaciji su krajem 1941. djelovali Dinarski, Pelješki, Splitski i Solinski, a u rajonu Livna i Duvna Livanjski partizanski odred, više samostalnih partizanskih četa i grupa. Pod oružjem je bilo oko 800 naoružanih boraca i pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta.¹²⁾ Partija je uspjela da dobije veću podršku naroda koji se angažirao u borbi protiv okupatora i učvrstio jedinstvo. U akcione odboje, te preteče nove narodnooslobodilačke i revolucionarne vlasti, i u druge organe i organizacije otpora, pokreta i borbe okupljen je veliki broj rodoljuba i antifašista, što je bilo presudno za stvaranje partizanskih jedinica u Dalmaciji. Najveće teškoće i problemi u stvaranju i razvoju partizanskih jedinica bili su krajem 1941. na putu rješavanja, što će imati punog odraza u prvim mjesecima 1942. godine.

Početkom januara 1942. godine Vrhovni komandant Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije i generalni sekretar KPJ J. B. Tito, uputio je dvije direktive Glavnom štabu i Centralnom komitetu KP Hrvatske u kojima je, na osnovi općeg plana razvoja NOB-a u zemlji i dotadašnjih iskustava, izložio osnove strategijskog plana razvoja oružanih jedinica i NOB-a uopće u Hrvatskoj pa i Dalmaciji, i ukazao na niz zadataka, kako bi se oružana borba proširila na cijelu Hrvatsku. Vrhovni je komandant tada saopćio odluku da se na cijelom području pod komandom Glavnog štaba Hrvatske i u nadležnosti CK KPH formiraju operativne zone. Prema tom naređenju »na teritoriji Dalmacije sve do rijeke Neretve (trebalo se je) obzarovati jedno operativno područje...«¹³⁾

Pošto je izložio plan razvoja partizanskih jedinica na dalmatinskom području, po kojemu je trebalo formirati tri do četiri partizanska odreda, s uporištima u planinskim predjelima, što je kasniji razvitak oružanih snaga u Dalmaciji i potvrdio, Vrhovni je komandant iznio okvirnu organizaciju i formaciju partizanskih odreda i ukazao da treba »odrede vojnički dobro učvrstiti i unutar njih ne puštati kolebljive elemente...«¹⁴⁾

Krajem februara 1942. godine uspostavljena je čvršća veza između vojno-političkog rukovodstva Dalmacije s Centralnim komitetom i Glavnim štabom Hrvatske. Naime, početkom 1942. sve partizanske jedinice na teritoriju Dalmacije trebale su biti u nadležnosti Štaba Dalmatinsko-dinarskih partizanskih odreda, odnosno Štaba partizanskih odreda Dalmacije. Međutim, zbog teških veza i drugih okolnosti Štab Dalmatinsko-dinarskih

11) Najbrojnije su bile četničke formacije u Kninskoj krajini, u kojoj je početkom 1942. godine formirana Dinarska četnička divizija s blizu 3.000 ljudi. Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (ubuduće: Zbornik), izdanje Vojnoistorijskog instituta, Beograd 1981, tom XIV, knj. 1, str. 422. V. Kljaković, n. č. str. 603-624.

12) Vicko Krstulović, n. č. str. 49.

13) Josip Broz Tito, »Sabrana djela«, Beograd 1979, tom VIII, str. 102. Zbornik, tom V, knj. 3, str. 15. Teritorij Dalmacije južno od rijeke Neretve bio je, prema odluci Vrhovnog štaba, u operativnom pogledu potčinjen Operativnom štabu za Hercegovinu.

14) J. B. Tito, »Sabrana djela«, tom VIII, str. 102.

odreda u početku je najpotpunije rukovodio partizanskim jedinicama u srednjoj Dalmaciji, a kasnije i s ostalima.

Početkom 1942. godine na terenima, gdje su već dotada postojale pojedine grupe ilegalaca i partizana, počinju se formirati novi, iako u to vrijeme brojčano mali partizanski odredi. U sjevernoj je Dalmaciji početkom januara formiran Bukovički NOP odred, koji je ubrzo preimenovan u bataljon. Od partizanskih grupa oko Knina 7. januara, na Koritima je formiran Kninski NOP odred, sastava dva voda, koji je krajem mjeseca imao oko 50 boraca. U rajonu Male Čiste oko 10. februara Okružni komitet KPH za sjevernu Dalmaciju formirao je partizansku četu, s oko 70 boraca, koja je preko Bukovice otišla za Liku i kao 2. dalmatinska četa ušla u sastav bataljona »Ognjen Priča«.¹⁵⁾

Po sporazumu s Operativnim štabom za Bosansku krajinu, partizanski bataljon »Starac Vujadin« zajedno s livanjskim područjem, bio je pod komandom Štaba Dalmatinsko-dinarskih odreda, odnosno Štaba partizanskih odreda Dalmacije. Priključenje livanjskog, a kasnije i duvanjskog područja Dalmaciji, povoljno se odrazilo na razvoj oružane borbe u Dalmaciji i u tom dijelu Bosne, što je, između ostalog, došlo do izražaja i u zajedničkim akcijama dalmatinskih i bosanskih partizana.

Početkom 1942. narodnooslobodilački pokret naglo se razvija na prostoru srednje i južne Dalmacije i stvaraju nove partizanske jedinice. U februaru s Visa na prostor trogirskog kraja dolazi grupa partizana, koja zajedno s trogirskom grupom formira Trogirsko-rogozničku četu. U Kaštelima je 27. januara obnovljen Kaštelanski odred (jačine 33 borca). Na Dinaru je 12. februara stigao sekretar Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju Vico Krstulović koji preuzima dužnost komandanta Štaba Dalmatinsko-dinarskih partizanskih odreda, odnosno Štaba partizanskih odreda Dalmacije u Vrđovu, čime je počelo funkcionirati najviše vojno rukovodstvo partizanskih jedinica Dalmacije. Na Mosoru se iz Omiša, Zrnovnice, Splita, Poljičkog kraja i okolnih sela okupilo oko 80 boraca, od kojih je 13. marta formiran Mosorski partizanski odred. U njega se uključila i grupa partizana iz Splitskog odreda, čime je on prestao postojati. Kod Sinja formirana je Cetinska četa.

Akcija koja je 24. januara izvedena na žandarmerijsku stanicu u Gracu, označila je početak oružane borbe na moru i u ovom dijelu Dalmacije.

Okružni komitet KPH Makarske okupio je na Biokovu početkom marta 1942. borce iz Makarskog primorja i Bačine i od njih formirao tri voda, iz kojih je u Bačini, 13. marta formirana 1. biokovska partizanska četa, koja je dobila naziv 1. četa Južnodalmatinskog partizanskog odreda (jačine 150 boraca). Ubrzo poslije toga, 22. aprila formirana je 1. neretvanska partizanska četa, tako da je tada na Biokovu bilo oko 250 partizana.

Na Braču, Hvaru, Korčuli i Visu i dalje postoje partizanske grupe, čiji se pripadnici već prebacuju na Biokovo, a na Pelješcu partizanski odred (četa). Narodnooslobodilački pokret se brzo širi na svim srednjodalmatinskim otocima.

Početkom 1942. jača narodnooslobodilački pokret u Dubrovniku i okolini, iako se razvija u dosta teškim i složenim uvjetima ustaške vladavine i prisustva krupnih talijanskih snaga. Organizacija SKOJ-a u Dubrovniku narasla je na oko 90 članova. Noću 26/27. marta 1942. oko 70 omla-

15) Rade Guberina, n. č, str. 378.

dinaca sudjelovalo je u akciji pisanja antifašističkih parola u gradu, zbog čega su Talijani i ustaše poduzeli obimna hapšenja. U aprilu je uhapšeno oko 130 pripadnika NOP-a, što je nanijelo težak udarac narodnooslobodilačkom pokretu u dubrovačkom kraju.

Pojava partizanskih jedinica u skoro svim krajevima Dalmacije, rastući broj njihovih akcija i sve veća podrška naroda NOP-u, doveli su do poštavanja represivnih mjera talijanskih okupacionih i kvislinških vlasti. Izvršena su masovna hapšenja, interniranja i strijeljanja antifašista i drugih rodoljuba. Na anektiranom području pojačane su mjere na talijanizaciji, uvedeni su talijanski zakoni, a zabranjen je rad i nizu administrativnih, naučnih i kulturnih ustanova. Otpor ustaškoj vlasti bio je sve veći. Najveći broj pozvanih u vojsku NDH nije se odazivao bez obzira na represivne mjere. U Kninskoj krajini Talijani su podržali formiranje novih četničkih jedinica i njihovo angažiranje u borbi protiv partizana.

U međuvremenu, u januaru, Talijani su u Dalmaciji reorganizirali svoje snage i formirali novi 18. armijski korpus od divizija »Bergamo«, »Sassari«, »Perugia« i »Truppe di Zara«, ojačali ga dovodenjem većeg broja bataljona i drugih jedinica, tako da je brojno stanje talijanske vojske u Dalmaciji iznosilo 50.247 ljudi.¹⁶⁾ Postojale su i znatne ustaško-domobranske i četničke snage u Dalmaciji.

Krajem marta 1942. Štab partizanskih odreda Dalmacije na Dinari primio je naređenje Glavnog štaba Hrvatske od 21. marta, prema kojem - shodno naređenju Vrhovnog komandanta od početka januara - na teritoriju Dalmacije formira se 4. operativna zona NOP odreda Hrvatske.¹⁷⁾ Nešto kasnije, Glavni štab Hrvatske imenovao je Štab 4. operativne zone (komandant Vicko Krstulović, politički komesar Vojin Zirojević, pa Vice Buljan, u junu Maks Baće, a u srpnju Ivica Kukoč-Jordan), koji je primio pod svoju komandu sve partizanske jedinice od Nina do rijeke Neretve, uključujući livanjsko i duvanjsko područje. Formiranjem Štaba 4. operativne zone prestao je postojati Štab Dalmatinsko-dinarskih partizanskih odreda, odnosno Štab partizanskih odreda Dalmacije. Štab Zone je teritorij podijelio na četiri operativna područja: sjevernodalmatinsko, srednjodalmatinsko, južnodalmatinsko i livanjsko-duvanjsko. Formiranje Štaba 4. operativne zone predstavlja jedan od najznačajnijih događaja u procesu izgradnje jedinstvenog rukovođenja i komandovanja u Dalmaciji, koji je problem bio prisutan sve od početka ustanka. Na području 4. operativne zone, u aprilu 1942, djelovali su bataljoni »Starac Vujadin« i Sjevernodalmatinski bataljon, osnovan u aprilu 1942, Dinarsko-dalmatinski, Solinski, Mosorski i Livanjski odred, 7 partizanskih četa i partizanske grupe - ukupno oko 1030 boraca.¹⁸⁾

Krajem marta 1942. Glavni štab Hrvatske uputio je u Dalmaciju Radu Bulata s grupom od 60 partizana, Dalmatinaca i Ličana, kako bi se osigurala bolja veza između sjeverne Dalmacije i Like, a time i veza Glavnog štaba Hrvatske sa Štabom 4. operativne zone. Nakon vojno-političkog savjetovanja u selu Čučevu u Bukovici, 7. i 8. maja, preimenovan je Sjevernodalmatinski bataljon u bataljon »Bude Borjan«. Istodobno je Glavni štab Hrvatske, da bi razbio četnike na tromeđi Dalmacije, Like i Bosanske kra-

16) »Vojna enciklopedija« (II izdanje), Beograd 1971, tom II, str. 312.

17) Zbornik, tom V, knj. 3, dok. 111.

18) »Vojna enciklopedija«, tom II, str. 312. Mosorski odred prestao je postojati 19. aprila 1942, a umjesto njega na Mosoru je 15. juna formirana Mosorska partizanska četa.

jine privremeno formirao Kombinovani odred od 1. proleterskog bataljona Hrvatske, bataljona »Marko Orešković«, »Bude Borjan«, Udarnog bataljona 2. ličkog NOP odreda i Tehničke čete, ukupno oko 920 boraca.¹⁹⁾ Iako Kombinovani odred nije uspio u napadu 15. maja na talijansku posadu, koja je branila vijadukt Bender kod Knina, svojim dejstvima u sjeverozapadnom dijelu Dalmacije prema tromeđi nanio je ozbiljan udarac četnicima i Talijanima, oslobodio više sela i povezoao oslobođeni teritorij Dalmacije s onim u Lici. Sve je to pozitivno utjecalo na dalje uključivanje stanovništva u narodnooslobodilački pokret, što je omogućilo formiranje novih jedinica. Tako su polovinom maja formirane Zrmanjska i Plavanjska četa na terenu Zrmanje, Plavna i Palanke. Od ovih četa i boraca iz bataljona »Bude Borjan« 21. maja osnovan je bataljon »Branko Vladušić«. Dva dana kasnije, 23. maja od bataljona »Bude Borjan« i »Branko Vladušić« u selu Rujištu formiranje Sjevernodalmatinski partizanski odred. Ovo je na dalmatinskom području bio prvi partizanski odred sastavljen od bataljona.

Partizanske jedinice u srednjoj i južnoj Dalmaciji sredinom 1942. pojačale su svoju aktivnost. U gradovima se i dalje izvode oružane diverzije, a na otocima su učestale partizanske akcije. Tim akcijama neprijatelju su nanijeti osjetni materijalni gubici, a posebno u splitskom industrijskom bazenu gdje je diverzijama i sabotажama na električnim instalacijama paraliziran znatan dio industrije. U splitskom Brodogradilištu onesposobljeno je više plovnih jedinica, potrebnih talijanskoj ratnoj mornarici.

Akcioni odbori preko svojih pododbora okupili su veliki broj rodoljuba i pokrenuli ih kroz razne forme u borbu protiv okupatora i njihovih suradnika. U Splitu je 6. aprila formiran Narodnooslobodilački odbor, koji je izrastao iz niza organizacija jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta. Na isti način u svibnju, formirao se u Šibeniku narodnooslobodilački odbor. Slični NOO počinju se stvarati i u drugim dijelovima Dalmacije u funkciji mobilizacije naroda za potrebe narodnooslobodilačke borbe, pomoći partizanskim jedinicama i rukovođenju svim društvenim, političkim i materijalnim poslovima na oslobođenom i neoslobođenom teritoriju. Reorganiziraju se odbori narodne pomoći i stvara narodnooslobodilački fond kojim direktno rukovode NOO-i. Narodnooslobodilački odbori formiraju se i u ostalim većim i manjim gradovima i u velikom broju sela na području cijele Dalmacije.

Formiranjem NOO-a razvijao se jedan značajan proces kroz koji su se u toku borbe protiv okupatora izgrađivale organizacijske forme međusobnog povezivanja i jedinstvenog djelovanja širokih narodnih masa. Kao politički organi narodnooslobodilačke borbe bili su politički izraz ostvarenog jedinstva masa u oružanoj borbi. Jedan od najvažnijih zadataka NOO-a bio je njihov politički rad na objašnjavanju ciljeva NOB-a na okupljanju svih antifašistički raspoloženi građana bez obzira na njihovu raniju političku, vjersku i nacionalnu pripadnost. Značajno je, da su kako u prve NOO-e, tako i u one formirane kasnije, ulazili i pojedini bivši pripadnici HSS-a i drugih stranaka i organizacija, koji su pristupili narodnooslobodilačkom pokretu i aktivno radili u njegovim organizacijama.

19) »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-45«, izdanje Vojnoistorijskog instituta, Beograd 1963, knj. 1, str. 256.

Za razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u Dalmaciji u ovom periodu bilo je značajno i to što su se sve više omasovljavale političke antifašističke organizacije - Savez mlade generacije i aktivni antifašističkog fronta žena, koji su svojom aktivnošću dosta doprinijeli razvoju oružane borbe i drugih oblika borbe i otpora, i stvaranju partizanskih jedinica. Preko svojih aktivna veliki broj omladine i žena aktivno je sudjelovao u izvršavanju niza zadataka narodnooslobodilačkog pokreta i širenju njegovih ideja u narodu.

Početak juna 1942. za deset mjeseci narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji široko se razvio narodnooslobodilački pokret. Narodne mase u raznim vidovima aktivno pomažu narodnooslobodilačku borbu. Oružane formacije narodnooslobodilačkog pokreta već su imale za sobom razmjerno dug period borbe s okupatorima i domaćim izdajnicima. Postignuta su znatna iskustva u oružanim okršajima. Partizanski odredi upuštali su se u borbu s daleko nadmoćnijim neprijateljem i da te borbe vode duže vrijeme. Uspostavljeno je jedinstveno rukovođenje partizanskim jedinicama koje su bile prisutne na cijelom dalmatinskom prostoru. Bolja je i borbena suradnja s partizanskim jedinicama u Lici i Bosni, čiji je oslobođeni teritorij činio jedinstvenu cjelinu.

Međutim, i pored postignutih uspjeha bilo je još teškoća i problema u razvoju narodnooslobodilačkog pokreta. U nekim partijskim organizacijama bilo je pojava nerazumijevanja širine političke linije Komunističke partije u stvaranju Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta, zapostavljajući potrebu stvaranja te organizacije. Ponegdje je potcjenjivan rad Saveza mlade generacije i Antifašističkog fronta žena. Trebalo je uzdignuti partizansku akciju na razinu narodnog ustanka i još više mobilizirati partijsku organizaciju u pravcu razvoja oružanih jedinica. Pojedine partizanske jedinice još nisu bile dostigle nivo i odlike čvrstih vojnih formacija, a neke su pretežno izvodile akcije diverzantskog karaktera. Teritorijalna struktura partizanskih jedinica bila je dominantna, još se nisu počele formirati operativne, pokretne jedinice.

Da bi narodnooslobodilački pokret dobio novi zamah, a oružana borba još više rasplamsala, bilo je potrebno sumirati dotadašnja iskustva i rezultate u razvoju narodnooslobodilačke borbe. Na prijedlog CK KPH Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju donio je odluku o sazivanju vojno-političkog savjetovanja rukovodilaca narodnooslobodilačkog pokreta i partizanskih jedinica. U to vrijeme stiglo je i naređenje Glavnog štaba Hrvatske upućeno Štabu 4. operativne zone da aktivira sve jedinice, izvrši mobilizaciju, uspostavi bazu u sjevernoj Dalmaciji i pripremi oko 10 boraca za 1. proleterski bataljon Hrvatske.²⁰⁾

Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju i Štab 4. operativne zone na Vješić gori organizirali su od 4. do 6. juna 1942. savjetovanje s predstavnicima partijskih organizacija i partizanskih jedinica iz srednje i južne Dalmacije i livanjskog kotara (predstavnici sjeverne Dalmacije, zbog borbi na tom području, nisu mogli prisustvovati). Prisustvovala su 34 delegata. Razmotrenje razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u Dalmaciji, u koju svrhu je podneseno šest referata. Na kraju je donijeta rezolucija u kojoj se kaže daje »osnovna zadaća Partije da uzdigne borbu naroda u Dalmaciji na stepen narodnog ustanka« u koju svrhu »treba pojačati politički rad i propa-

20) Isto, str. 257.

gandni rad po selima i gradovima, kovati jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda, te svih narodnih slojeva u borbi protiv okupatora i njegovih slugu ustaša«. Zatim se u rezoluciji kaže »da cijelu Dalmaciju treba ispreplesti mrežom Narodnooslobodilačkih odbora. U kotarevima treba stvarati kotarske, a u okruzima okružne NOO. Treba što prije stvoriti Narodnooslobodilački odbor Dalmacije«. ²⁰ Zaključeno je da »Partija mora svoju najveću pažnju posvetiti razvoju partizanskog pokreta. U tu svrhu treba sve raspoložive snage mobilizirati za rad u partizanskim odredima«, treba sprovesti mobilizaciju za partizanske odrede i da »u partizanska vojsku treba unositi vojnu disciplinu i razvijati borbenu sposobnost odreda«. Na Savjetovanju je odlučeno da se »Partija mora što prije pobrinuti za obnovu Oblasnog komiteta SKOJ-a i za podizanje skojevskih organizacija u cijeloj Dalmaciji«, a da »skojevsko rukovodstvo mora razvijati akciju stvaranja Saveza mlade generacije u svim selima i gradovima«. Ukazano je i na rad sa ženama i odlučeno da »Antifašistički front žena treba da obuhvati najšire slojeve žena da bi se razvila njihova inicijativa u borbi«. Odlučeno je da se formira Antifašistički odbor žena Dalmacije. ²²⁾

Jedna od najznačajnijih odluka savjetovanja na Vještić gori bilo je formiranje udarnih partizanskih bataljona koji će manje biti vezani za jedan teritorij, nastalih od već postojećih partizanskih četa, kao i da se na otocima formiraju manje partizanske jedinice, a dobrovoljci prebacuju u partizanske jedinice na kopno. Odluke donijete na Dinari bile su od izvanrednog značaja za daljnji razvoj narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji. Stvaraju se novi narodnooslobodilački odbori i organizacije Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta, Saveza mlade generacije i Antifašističkog fronta žena, koje u svojim redovima okupljaju veliku većinu dalmatinskog stanovništva.

Narednih dana počinju se stvarati nove partizanske jedinice, među njima i nekoliko bataljona. Tako je 18. lipnja na Dinari formiran 1. dalmatinski udarni bataljon od Dinarske, Kamešničke i Svilajske čete u jačini od 180 boraca. Zatim je u bataljon ušla Cetinska i Kninska partizanska četa. Ovo je bio prvi bataljon u Dalmaciji koji je bio »udarni«, manje vezan za jedan teritorij imao je sva obilježja pokretnih operativnih jedinica, dobro vojnički organiziran, sa čvrstom vojnom disciplinom, radi čega je i postizao zapažene vojne pobjede, kao onu u Kosovskoj dolini i druge. Na planini Cincaru od Livanjskog partizanskog odreda formiranje bataljon »Vojin Zirojević«, a na Biokovu bataljon »Josip Jurčević«. Na Dinari je od boraca Mosorske i Togirsko-rogozničke partizanske čete formiran 2. dalmatinski bataljon (tri čete, oko 170 boraca). Od 1. udarnog i 2. dalmatinskog bataljona, 23. lipnja formiran je Srednjodalmatinski NOP odred. Na Braču je (krajem lipnja) formirana partizanska četa, a slična partizanska četa »Matija Ivanić« formirana je u srpnju na Hvaru; na Korčuli je u kolovozu osnovan Korčulanski partizanski odred, dok je najveći broj dobrovoljaca s otoka prebacivan na kopno.

Širi se slobodni teritorij, osim onog na Dinari, u Bukovici, na Biokovu i u Makarskom primorju, a u oslobođenim selima izabrani su organi narodne vlasti, formiraju se kotarski i okružni NOO-i. U lipnju bataljon »Josip

21) Zbog objektivnih teškoća Narodnooslobodilački odbor Dalmacije formiran je u Livnu, krajem januara 1943. godine.

22) Šibe Kvesić, n. d. str. 298-299.

Jurčević« oslobodio je više mjesta u Makarskom primorju i 15. juna Vrgorac, prvo veće oslobođeno općinsko mjesto u Dalmaciji, a u julu je kod Živogošća potopio talijanski parobrod »Ica«. Pod pritiskom partizanskih jedinica u sjevernoj Dalmaciji Talijani su se povukli iz jednog dijela Bukovice. Bataljon »Bude Borjan« i 1. dalmatinski udarni bataljon uspješno su napali četnike na području kosovske doline i četnike i ustašku miliciju na području planine Promine. Sredinom juna formirana je Primorska četa, tako daje Sjevernodalmatinski odred tada imao oko 600 boraca. Uto je uslijedila velika talijanska ofanziva na slobodni teritorij Bukovice, pa se Sjevernodalmatinski odred sa 400 civila povukao u Liku, osim Primorske čete. Početkom septembra, nakon općeg ustanka u Malom Ižu, osnovan je Primorski (ižanski) bataljon s tri čete, 230 boraca. Ukupno je u sjevernoj Dalmaciji bilo tri bataljona i više četa i grupa, preko 1.200 boraca.²³⁾

Uspjesi koje je narodnooslobodilački pokret postigao u Dalmaciji u prvoj polovini 1942. nanijeli su ozbiljan udarac prestižu okupacionih snaga i demoralizirali kvislinge i kolaboracioniste. Da bi popravili svoj položaj, Talijani su izveli više uzastopnih operacija po raznim dijelovima Dalmacije, primjenjujući sve oštrije i masovnije represalije protiv stanovništva. Na anektiranom području porodice partizana smatrane su taocima. Narodu Bukovice uskratili su opskrbu namirnicama, spalili veliki broj kuća, ubili i odveli u internaciju znatan broj stanovnika. Formirali su Antikomunističku miliciju - MVAC (Milizia volontaria anticomunista) i angažirali u borbi protiv partizanskih jedinica i narodnooslobodilačkog pokreta. Povećan je broj koncentracionih logora i pokretnih specijalnih sudova. Izveli su više napadnih operacija, kao onu u rajonu Kosova, Kozjaka i Svilaje, onda na Biokovu da bi uništili bataljon »Josip Jurčević«, u Bukovici, na Dinari (operacija »Vještic gora«) i ponovno na Biokovu, ali bez uspjeha. Vještim manevrima i uz široku podršku naroda, partizanske jedinice u Dalmaciji, sačuvala su svoju snagu i stvorile uvjete za daljnji uspon NOP-a, što je pridonijelo okupatora i kvislinge da dovlače nova pojačanja.

Pod komandom Štaba 4. operativne zone, sredinom jula 1942. godine, bilo je 7 bataljona i nekoliko četa, vodova i grupa - ukupno više od 2.000 boraca.²⁴⁾ Oružana je borba zahvatila sva područja Dalmacije, partizanske jedinice organizacijski su ojačane, izvode akcije većih razmjera, uspješno odolijevaju ofanzivnim operacijama krupnih neprijateljskih snaga. Uslijedio je masovan priliv novih boraca u dalmatinske partizanske jedinice i postojale su realne mogućnosti da se pristupi formiranju krupnih vojnih formacija NOP-a u Dalmaciji.

U takvoj situaciji u Dalmaciji, krajem jula 1942, u pohodu proleterskih i udarnih brigada s tromede Crne Gore, Bosne i Hercegovine ka Bosanskoj krajini i Hrvatskoj, stigao je na livanjsko područje Vrhovni štab na čelu s vrhovnim komandantom Josipom Brozom Titom. Uspostavljena je neposredna veza između dalmatinskih partizanskih jedinica i proleterskih brigada, što je dalo novi podstrek narodnooslobodilačkom pokretu u Dalmaciji.²⁵⁾ Do susreta bataljona »Vojin Zirojević« i jedinica 1. proleterske

23) Rade Guberina, n. č, str. 381.

24) Vojna enciklopedija, tom II, str. 312.

25) U vrijeme dolaska Vrhovnog štaba i proleterskih brigada na područje livanjskog kraja, u julu 1942, u Dalmaciji je bilo samo na terenu 242 čelije s 1.119 članova KPH i oko 6.200 članova SKOJ-a. Branko Obradović, »Druga dalmatinska proleterska brigada«, VIZ, Beograd 1968, str. 20.

NOU brigade došlo je u drugoj polovini jula u rajonu sela Vukovsko. U Vrhovni štab odmah je pozvan Štab 4. operativne zone. Kod sela Donji Malovan, 26. jula održan je sastanak Vrhovnog štaba sa Štabom 4. operativne zone. Prisustvovali su: komandant zone Vicko Krstulović, politički komesar Ivica Kukoč i operativni oficir Maks Baće. Štab Zone upoznao je druga Tita i članove Vrhovnog štaba o stanju NOP-a u Dalmaciji i o perspektivama njegovog daljnjeg razvoja. Vrhovni komandant tom je prilikom izrazio zadovoljstvo s postojećim stanjem NOP-a u Dalmaciji. Štab Zone je, pored ostalog, dobio zadatak da sa svojim jedinicama osigura napad na Livno (na taj način što će zatvoriti komunikacije koje od Splita i Sinja, Omiša i Imotskog vode za Livno) i da pošalje borce u sastav proleterskih brigada. U augustu i septembru upućeno je u proleterske brigade i krajiške jedinice 2.800 dalmatinskih partizana.²⁶⁾

Susret Tita i članova Vrhovnog štaba NOV i POJ sa članovima Štaba 4. operativne zone 26. jula 1942. kod sela Donji Malovan na Cincaru

Poslije oslobođenja Livna i Duvna stvoren je veliki slobodni teritorij i čvrsta veza između proleterskih brigada, dalmatinskih i bosanskih jedinica. Priliv boraca bio je sve veći. Početkom augusta formiranje Duvanjski partizanski bataljon i Livanjsko vojno područje, a bilo je osnovano i Splitsko vojno područje, čime su i na području 4. operativne zone formirani prvi organi vojnopozadinske vlasti. Oni su se starali o opskrbi i sanitetskom zbrinjavanju i mobilizaciji boraca za partizanske jedinice i osigurali teritorij. Razvila se sada živa politička aktivnost na stvaranju bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog življa. Zajedničkim dejstvima očišćeno je Livanjsko i Duvanjsko polje, 17. augusta oslobođeno je Posušje i Aržano

26) U augustu i septembru 1942. upućeno je iz Dalmacije za popunu proleterskih brigada oko 2.000 boraca, a u krajiške jedinice oko 800 boraca. Branko Obradović, n. d. str. 20.

i cijeli teritorij od Biokova do Imotskog i rijeke Cetine. Tada su na Braču i Hvaru, kao i na Korčuli i Pelješcu postojali, manji slobodni teritoriji, tako da se preko njih prebacivalo partizane na kopno i moglo stići slobodnim teritorijem od Makarskog primorja do Bosanske krajine, Like i Korduna.

Opća situacija talijanske okupacione vojske, kvislinga i kolaboracionista bila je sve teža. U tim okolnostima Dalmacija je za okupatora predstavljala posebno osjetljivu oblast u kojoj je oružana borba sve više poprimala karakter općeg narodnog rata. To je prinudilo Talijane da obнове operacije protiv glavnih žarišta oružane borbe. Oni se zato odlučuju da četnike iz sjeverozapadne Dalmacije zadrže na njihovom terenu da ne bi oslabili svoj položaj u tom kraju, dok će u drugim dijelovima Dalmacije voditi operacije uz podršku ustaško-domobranskih snaga i četnika prebačenih iz Hercegovine.

Najveću operaciju koju su do tada Talijani izveli u Dalmaciji bila je usmjerena protiv bataljona »Josip Jurčević« (oko 720 boraca) na Biokovu. Angažirano je 12 pješadijskih bataljona i 3 divizionu artiljerije iz sastava divizija »Bergamo« i »Messina«, uz podršku pomorskih i zrakoplovnih snaga i učešća četnika iz Hercegovine, ustaša i dombrana (operacija »Albia«). Trajala je od 12. augusta ao 2. septembra. Bataljon »Josip Jurčević« povukao se s Biokova u rajon Aržana, dok je na Biokovu ostala jedna četa. Neprijatelj je nanio veliku štetu tome kraju, popalio desetine sela, pobio i zatvorio više stotina ljudi. Na Biokovu je od čete bataljona »Josip Jurčević« i novih boraca formiran batalion »Vid Mihaljević« koji je nastavio s borbama, ponovo stvorivši slobodni teritorij u Makarskom primorju i na Biokovu.

Na prostoru Makarskog primorja razvijaju se i borbe na moru. U Podgori je osnovan Mornarički vod. U sjevernoj Dalmaciji dejstva je na moru izvodila Primorska četa, odnosno Primorski bataljon. Sve je to bilo usko vezano s akcijama partizanskih snaga na otocima i održavanjem stalnih ilegalnih i legalnih pomorskih veza između otoka i kopna, kao i obratno. Pomorske veze bile su razvijene duž cijele dalmatinske obale, ali najviše u Makarskom primorju, gdje je redovito funkcionirala partizanska veza između Korčule, Pelješca, Hvara i Podgore, kao i ona od Hvara (ili Visa) do Brača i kopna. Preko tih veza prebacivali su se kuriri, rukovodioci NOP-a i partizani, kao i materijalna sredstva (hrana, odjeća, obuća, sanitetski materijal) za partizanske jedinice na kopnu. S kopna na otoke prebacivani su ranjeni ili bolesni partizani na liječenje u manje partizanske bolnice koje su tamo osnovane. Izvršena su i dva manja partizanska desantna prepada, jedan na Hvar (kod Bogomolja) a drugi na Pelješac, u cilju uništenja tamošnjih neprijateljskih posada. Tako su se partizanska dejstva na moru i otocima, održavanje partizanskih pomorskih komunikacija, slivala u jednu jedinstvenu narodnooslobodilačku borbu.

Krajem augusta 1942. održanje novi sastanak Štaba 4. operativne zone u Vrhovnom štabu. Sastanku je prisustvovao i komandant Glavnog štaba Hrvatske Ivan Rukavina i komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu Košta Nađ. Na sastanku je pretresana situacija u Dalmaciji i donijete odluke za budući rad. Zaključeno je da se odmah priđe formiranju dalmatinskih brigada, prvih većih operativnih pokretnih jedinica na tlu Dalmacije, do čega je došlo u širem kontekstu formiranja narodnooslobodilačkih brigada kako bi se borački potencijali Dalmacije uključili u sastav glavnine snaga Vrhovnog štaba.²⁷⁾

27) Zbornik, tom V, knj. 7, dok. 2.

Štab 4. operativne zone poduzeo je mjere kako bi se odluka donijeta u Vrhovnom štabu što prije sprovela u djelo. U prvom redu bile su predviđene jedinice koje su trebale ući u sastav brigade. Tako je odlučeno da u sastav 1. dalmatinske narodnooslobodilačke udarne brigade uđe 1. i 2. dalmatinski bataljon Srednjodalmatinskog NOP odreda, biokovski bataljon »Josip Jurčević« i bataljon »Bude Borjan« iz Sjevernodalmatinskog NOP odreda. Bataljonima je naređeno da izvrše pokret prema Livnu i da se koncentriraju u rajonu sela Golinjevo - Pothum - Vržerala - Vidoši. Početkom septembra sva četiri bataljona stigla su na određeni prostor, a zatim krenula u selo Dobro nedaleko od Livna, gdje je 6. septembra 1942. formirana 1. dalmatinska narodnooslobodilačka udarna brigada. Svečanom činu formiranja brigade prisustvovali su komandant i politički komesar Štaba 4. operativne zone Hrvatske. Za komandanta brigade postavljen je Pero Četković, za zamjenika komandanta Božo Bilić-Marjan, a za političkog komesara Ante Kronja-Čenčo. Brigada je u početku imala oko 1.000 boraca i bila je pod komandom Štaba 4. operativne zone, sve do 1. novembra 1942. kada je ušla u sastav 3. narodnooslobodilačke udarne divizije.²⁸⁾

Od partizanskih jedinica, koje su se u vrijeme formiranja 1. dalmatinske NOU brigade nalazile na jugoistočnim granicama oslobođenog teritorija čuvajući prilaze livanjskom području s te strane, 4. septembra formiran je 3. dalmatinski partizanski odred. U njega su ušli bataljon »Vojin Zirojević« i Duvanjski bataljon. Od dijela boraca bataljona »Josip Jurčević«, koji su se prebacili kod Aržana, osnovan je 3. bataljon, a od boraca bataljona »Josip Jurčević«, koji su ostali na Biokovu i novodošlih boraca, formiran je 4. bataljon 3. dalmatinskog NOP odreda.²⁹⁾ Odred je imao zadatak da osigurava slobodni teritorij s pravca Imotskog ka Duvnu i Livnu, da ometa saobraćaj neprijatelja između njegovih garnizona i da vodi borbe na teritoriju Biokova i Makarskog primorja.

Formiranje 1. dalmatinske NOU brigade imalo je veliko moralno i političko značenje uopće i posebno u Dalmaciji. Oružane snage NOP-a u Dalmaciji dobile su prvu veliku operativnu jedinicu, sposobnu za vođenje složenijih borbenih dejstava u zajednici s partizanskim odredima, koji se i dalje formiraju, čime se osiguravaju borbena dejstva u kombinaciji operativne i teritorijalne komponente. U to vrijeme, priliv boraca iz svih dijelova Dalmacije bio je sve masovniji i moglo se formirati nove dalmatinske brigade i druge jedinice.

U dogovoru s Vrhovnim štabom Štab 4. operativne zone, sredinom septembra 1942. godine, donio je odluku da od jedinica koje postoje u sjevernoj Dalmaciji i na Dinari, formira 2. dalmatinsku NOU brigadu.³⁰⁾ Odlukom Vrhovnog štaba za komandanta brigade postavljen je Ljubo Vučković, dotadašnji komandat 1. bataljona 4. proleterske crnogorske brigade. Za političkog komesara brigade određen je Ante Jurlin-Marko, dotadašnji politički komesar Sjevernodalmatinskog odreda, za zamjenika komesara Jovo Kapičić, dotadašnji politički komesar 1. bataljona 1. proleterske NOU brigade; za zamjenika komandanta brigade Jovo Martić, dotadašnji komandant Sjevernodalmatinskog partizanskog odreda, za operativnog oficira Ljubo Truša, za šefa saniteta dr Tomislav Kronja, a za intendanta brigade Nikola Čaće.

28) Sibe Kvesić, n. d. str. 359-363.

29) Arhiv Vojnoistorijskog instituta, k. 1490, br. reg. 19-2/4.

30) Sibe Kvesić, n. d. str. 378.

Predviđeno je da u sastav brigade uđu ovi bataljoni:

Kao 1. bataljon brigade trebao je da bude bataljon »Branko Vladušić« iz Sjevernodalmatinskog partizanskog odreda. Bataljon je formiran 21. maja 1942. od boraca iz općine Zrmanja, sela Plavna kao i iz Primorja i Bukovice. Komandant bataljona prilikom formiranja bio je Mate Staničić, a politički komesar Jovo Martić, operativni oficir Simo Dubajić, oficir pri štabu Obrad Egić i obavještajni oficir Gojko Pupavac. Bataljon je izvodio akcije na tromeđi Dalmacije, Bosne i Like i stjecao prva ratna iskustva. Sredinom juna imao je 197 boraca, sa 162 puške i 6 puškomitraljeza.³¹⁾ Tada je vodio žestoke borbe s Talijanima za vrijeme njihove ofanzive na južnim padinama Velebita, iza čega se povukao u izvorni dio rijeke Zrmanje i postigao veliki uspjeh, noću 23/24. jula u napadu na talijansku komandu u selu Glogovu, kada su uništene sve štapske instalacije i ubijeno i zarobljeno više Talijana i četnika. U toku mjeseca augusta bataljon se nalazio u rajonu Srba u Lici radi sređivanja i odmora, a onda na položajima na južnoj granici Like, braneći slobodni teritorij od napada četnika i Talijana, gdje je ostao sve do sredine septembra 1942. godine. Početkom septembra Štab 4. operativne zone naredio je bataljonu da odmah krene na Dinaru preko Srba, Tičeva i Peulja za Unište radi ulaska u sastav 2. dalmatinske brigade, gdje je stigao krajem rujna. Bataljon je tada imao 240 boraca, a od naoružanja 190 pušaka, 6 puškomitraljeza i jedan mitraljez. Komandant bataljona bio je Glišo Cuk, a politički komesar Slobodan Macura.³²⁾

Drugi bataljon brigade bio je Dinarski bataljon. On je nastao od boraca koji su se prikupljali u partizanskim punktovima na Dinari, jer je dotadašnja Dinarska četa ušla u sastav 1. dalmatinskog udarnog bataljona i operirala u Kninskoj krajini. Štab 4. operativne zone odlučio je da se on formira 10. septembra. Imao je 240 boraca, a od naoružanja 168 pušaka i 6 puškomitraljeza. Prilikom formiranja Dinarski bataljon dobio je naziv »Jerko Ivančić«, po imenu partijskog radnika u Splitu, koga su ubili Talijani 27. januara 1942. Komandant bataljona bio je Jakiša Baučić, a politički komesar Jerko Paltrinjeri. Bataljon je do 21. septembra djelovao na komunikaciji Grahovo - Knin, kada se po naređenju Štaba 4. operativne zone prebacio u Unište radi ulaska u 2. dalmatinsku brigadu.

Treći bataljon postao je Vaganjski partizanski bataljon. Bataljon je formiran u selu Uništu, 19. septembra 1942. godine od Vaganjske partizanske čete, čete s Vještić gore i novih boraca iz Primorja. Dobio je naziv - bataljon »Nikola Vrančić«, po imenu partijskog radnika iz Vrlike, komandira Cetinske čete, koji je poginuo od četnika u maju 1942. godine. Za komandanta bataljona postavljen je Bruno Vuletić, a za političkog komesara Antiša Vučićić. Prilikom formiranja Vaganjski je bataljon imao oko 180 boraca, a od naoružanja 143 puške i dva puškomitraljeza.³³⁾ Do ulaska u brigadu Vaganjski bataljon nalazio se u rajonu Uništa.

Četvrti bataljon brigade bio je Primorski partizanski bataljon. Formiran je u rajonu Vodica 4. septembra 1942. godine od boraca s Malog i Velikog Iža. Za komandanta bataljona postavljen je Šime Ivas, a za političkog komesara Zdravko Bego. Prilikom formiranja Primorski je bataljon imao 200 boraca s oko 60 pušaka. Po naređenju Štaba 4. operativne zone Primor-

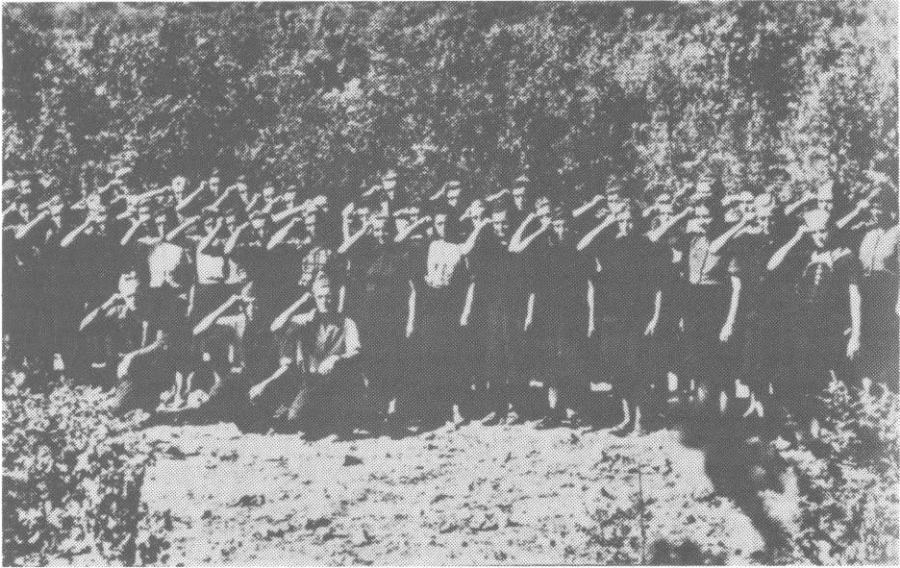
31) Branko Obradović, n. d. str. 22.

32) Arhiv Vojnoistorijskog instituta, k. 1490, br. reg. 27-4.

33) Arhiv Vojnoistorijskog instituta, k. 1490, br. reg. 13-3.

skije bataljon odmah upućen preko Kistanja i Velebita za Srb. Kako je jedna četa na putu za Bukovicu izgubila vezu i vratila se natrag na zatonski teren, ostale dvije čete stigle su iz Srba preko Tičeva u Uništa zajedno s bataljonom »Branko Vladušić« iz Sjevernodalmatinskog partizanskog odreda.

Čim su sva četiri bataljona stigla u selo Uništa, 3. oktobra 1942. godine obavljeno je formiranje 2. dalmatinske narodnooslobodilačke udarne brigade.

Grupa boraca s Malog Ha na terenu Vodica, septembra 1942. na putu za Dinaru, gdje su 3. oktobra 1942. ušli u sastav 2. dalmatinske brigade

Formiranje 1. i 2, a onda i 3. dalmatinske narodnooslobodilačke udarne brigade 12. novembra 1942. označava jedan od značajnih perioda u razvoju narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji. Iz prvih partizanskih jedinica, koje su se počele stvarati u ustaničkim danima 1941, kroz teške i surove borbe, razvile su se prve narodnooslobodilačke udarne brigade, prve veće operativne jedinice koje je dao narod Dalmacije. U ovom periodu sve više dominiraju operativne pokretne jedinice, koje su bitno utjecale na daljnji tok razvoja narodnooslobodilačkog pokreta u Dalmaciji.

Dalmacija je postala jedno od najznačajnijih žarišta narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji. O tome Vrhovni komandant Josip Broz Tito, sredinom oktobra 1942. godine, piše:

»... U Hrvatskoj, naročito u Dalmaciji, narodni je ustanak poprimio takve razmjere, kakvih još nismo imali ni u jednoj pokrajini Jugoslavije. Narod listom ustaje i riješen je da se bori do posljednje kapi krvi protiv neprijatelja... «³⁴⁾

To je najbolja ocjena onoga što se tada događalo u Dalmaciji.

34) Zbornik, tom II, knj. 6, str. 219.